

ג ש מ י ם ב ע ת ם

מאת נ. ה. טורטשינר

א. כשעירם על־י-דשא וכרביבים על־י-עשב

שירת משה, האזינו השמים ואדברה וכו', משווה, בתמונה החזרת אף במקומות אחרים, את דברי הנואם לטל ולמטר: יַעֲרַף פִּמְטֵר לְקַחֵי תֵּזֵל פֶּטֶל אֲמֶרְתִּי. וכלשון מטר וגשם הובנו בצדק גם המלים שְׁעִירִים וְרִבִּיבִים שבהמשך: כְּשַׁעֲרִים עָלֵי דֶשֶׁא וְכַרְבִּיבִים עָלֵי עֵשֶׂב; ושזאת בקירוב הוראת המלים, אפשר ללמוד גם מן הפסוקים: וימנעו רִבִּיבִים ומלקוש לוא הָיָה⁽¹⁾; היש בהבלי הגוים מגשמים ואם השמים יתנו רִבִּיבִים⁽²⁾; והיה שארית יעקב בקרב עמים רבים פֶּטֶל מאת ה' פְּרִבִּיבִים עלי עשב⁽³⁾; תִּלְמִיָּה רִוּה נַחַת גְּדוּדָה פְּרִבִּיבִים תִּמְגַּנְנָה צמחה תברך⁽⁴⁾; ירד כמטר על גו פְּרִבִּיבִים וְרוֹיָף אֶרֶץ⁽⁵⁾. אמנם שְׁעִירִים אינו בא במשמעות זו במקום אחר (ע' גם לְקַמֵּן), ואולם רביבים על יד טל, באותו שימוש כבמקרא, נמצאו גם בתעודות מאוגרית: בל. טל. בל. רבב⁽⁶⁾.

בגזירת שתי המלים הלכו המפרשים בדרכים שונות. את השעירים פירשו על פי רוב מִלֶּשׁוֹן שְׁעָרָה, סערה, או אף מן שְׁעַר, שערת הראש, כגשם הדק היורד כאילו בשערות שערות; ואת הרביבים או מִלֶּשׁוֹן רֵב, רבבה, או מִלֶּשׁוֹן רָבֵב במשמעות ירייה בחצים, גשם שיורה כחץ, ואף השוו לַמֵּלֶּה את המֵלֶּה יורה בניגוד לַמִּלְקוֹשׁ, שגזרו גם אותה מִלֶּשׁוֹן ירייה. ואך אוסיף, שכמובן אין יסוד לַתְּרַגּוּם השבעים, שתרגמו בירמיה בשני המקומות רביבים כִּלְשׁוֹן רִבּוּי סתם.

ואולם לֹא כֵּל חֲכָמֵי הַתַּלְמוּד הִבִּינו כנראה את המֵלֶּה רביבים כִּלְשׁוֹן גִּשְׁמִים ממש. על כך מורות הדרשות השונות שבספרות התלמודית והמדרשית, כגון: כשעירים על־י דשא—מה שעירים הללו יורדים על עשבים ומעלים אותם ומגדלים אותם, כך דברי תורה מעלים לומדיהם ומגדלים אותם וכו'; וכרביבים על־י עשב—מה רביבים הללו יורדים על עשבים ומעדינים אותם ומפנקים אותן, כן דברי תורה מפנקים אותם ומעדינים אותן וכו'. דבר אחר וכו' כשעירים על־י דשא—כאדם שהולך ללמוד תורה, (תחילה) בתחילה נופלת עליו כשעיר, ואין שֵׁעִיר אֵלָּא שֵׁד, שנאמר ושעירים ירקדו שם; וכו'; כשעירים על־י דשא, כשאדם הולך ללמוד חורה בתחילה אינו יודע מה לעשות עד ששונה שני סדרים או שני ספרים ואחר כך נמשכת אחריו כרביבים וכן נאמר וכרביבים על־י עשב⁽⁷⁾.

דרשה אחרונה זו, המבארת את הרביבים על ידי תכונת החורה כדבר הנמשך אחרי האדם "כרביבים" אינה מובנת כלל וכלל אלא אם כן ראו ברביבים אלו לֹא סוג של גשמיים (שאינם נמשכים אחר האדם), אלא בעל חיים מאולף ותרבותי, הנמשך אחרי בעליו או רועו. ובוודאי אין לך בעל חיים מאולף כזה, הנמשך אחרי

(1) ירמ' ג', ג'. (2) שם י"ד, כ"ב. (3) מיכה ה', ו'. (4) תהל' ס"ה. י"א.

(5) שם ע"ב, ו'. (6) אקתה I, 44; ענת II, 39.

(7) ספרי האזינו ש"ו; ועיין עוד בהמשך.

האדם יותר מן הטלה. כבשת הצאן האלופה, ההולכת ונמשכת אחרי הרועה. והנה עובדה היא, שבערבית רביבה, ربيبة, ברבוי רבאאב, رباب, כפי הגדרת לסאן אל-ערב, היא הכבשה שבני האדם מגדלים אותה בכתיהם לשם חלב, היא הכבשה האלופה למדות בית, הנמשכת אחרי האדם. ולא רק בערבית נשמרה מלה זו. גם בארמית הארץ-ישראלית של הנוצרים נהג רביב במשמעות טלה, כתרגום של ששה (8). שולטס (9) מביא כמה דוגמאות לשימוש זה של המלה, ועל כן אין ספק שהיתה מלה זו באותה הוראה ונהגת אף בלשון חכמי ישראל שבארץ באותה תקופה, ולכך כוונתם אף בדרשה זו. והרי משורש זה נאמר אף בלשון המקרא: צאוננו מאליפות מן צבות בחוצותינו. ואנו מכירים, שנקראו הצאן אף בעברית (וכנגדו באוגריתית ובערבית) מרבבות. ובשם עצם רביבים, ראשונה כשם קיבוצי לעדרי הצאן הגדולים המאליפים והמרבובים, כלומר המרובים, כשם שנקראו עדרי הבקר אלפים. עד שנתיחדו שמות אלו אף ביחיד, והפך אלף, באכדית alpu, לשם בן הבקר, ורביב או רביבה לזה של ראש הצאן, השה, הכבש או הכבשה. והרי אם אפשר, שזה עיקר פירוש המלה רביב: שה מן הכבשים, הרי פירוש מעין זה ניתן אף לשעירים, והוא פירושו הטבעי של המלה: אין גם השעירים אלא שעירי העזים, הבאים כאן על יד הכבשים וכנגדם.

והנה בלשונות רבות נקראו העננים הדקים והלבנים, המביאים את הטל, כבשים: בצרפתית moutons, בגרמנית Schäfchen; ברוסית Баранки. ותמונה זו של העננים ככבשים מן הצאן בצמרם הלבן מצויה גם בספרות הקלאסית במשפטים כגון nubes si nubes ut vellera lanae spar- או lanarum velleribus similes aguntur lanae per caelum vellera ferri, אצל הורציוס, וראשונה עננים אלו גם בעברית בשני השמות אצל וירגיליוס. ואנו מכירים שנקראו ראשונה עננים אלו גם בעברית בשני השמות האלה. העננים הלבנים כצמר הצאן מן הכבשים, המורידים את הטל: רביבים, והעננים השחורים, כצבע שער העזים והשעירים בארץ-ישראל, המביאים את הגשם: שעירים. ואך אחר-כך נקראו כך הגשמים היורדים מעננים אלו. ואך מתוך הכרה זו אפשר להבין את יתר הדרשות, שהמלה רביבים נדרשה בהן בספרות התלמודית. דרשות אלו באות בנוסחאות נוסחאות שונות. בספרי נאמר בהמשך:

מנין אתה אומר כשם שהעיד משה בישראל שמים וארץ, כך העיד להם ארבע רוחות השמים שנא' יערף כמטר לקחי זה רוח מערבית וכו'; תזל כטל אמרתי זה רוח צפונית שעושה את הרקיע נקייה כזהב; כשעירים עלי דשא זה רוח מזרחית שמשחיר את הרקיע כשעיר; וכרכיבים עלי עשב זה רוח דרומית ש מארגת את הרקיע כרכיב (10).

במקום נוסחה זו באות נוסחאות אחרות, כגון:

כשעירים עלי דשא זה רוח מזרחית שמסעות את כל העולם כשעיר וכו' שמאדנת את הרקיע כרכיב (11); שמרבבת את כל העולם כרכיב (12); וכדומה. ונראה שהנוסחה המקורית היא בחזרת הפועל מאותו השורש: שמסעות את העולם

(8) כשה לטבח יובל, ישע' נ"ג, ג'.

(9) ר' F. Schulthess, *Lexikon Syropalaestinum*, S. 169.

(10) האזינו ש"ו.

(12) מסיקתא זוטרתא.

(11) בבלי ב"ב כ"ה ע"א; ילקוט למקום.

כשעיר וכו' ושמרבבת את הרקיע כרביב, כל' שממלאת את הרקיע כאילו ברבבות רביבים, ברבבות כבשים לבנים בצמרם. והנוסחה שמאדנת נולדה בהשפעת הדרשה הראשונה, שהובאה לעי': מה רביבים אלו יורדים על העשבים ומעדנים ומפנקים אותם וכו'. ואך טעות נוספת הפכה מאדנת ל-מארגת. אמנם אלה שכתבו במקום מרבבת, מארגת, אולי חשבו על צמר לבן זה שר הרביבים, שהוא כאילו נארג על פני הרקיע.

כך שעירים ורביבים הם בעיקר בני צאן מן העזים ומן הכבשים. ואין המלה רביבים, או כתיב אחר רביבים, בעיקר אלא רבבה, הרבה: והרי במקום המלה רבבה בא, בהשפעת המבטא הארמי רבוא במקום רבבא. גם בעברית הכתיב רבב. ועובדה זו היא המבארת לנו עוד תמונה סתומה בדברי הנביא זכריה: אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבבו כמו רבו (13). בהערה שפרסמתי בנעורי (14) הצעתי את הקריאה: ורבבו כמו ארבה, כתמונה מצויה זו שבמקרא. אך כפי שנראה היום, אין כל צורך בשינוי האותיות; אין רבו זה אלא רבב, רבו = רביב, צאן. הרי בתמונה זו משתמש זכריה כלפי ישראל גם במקומות אחרים, וכך הפסוק שלפנינו גם הוא מדבר בתמונת הרועה, השורק ומקבץ את צאנו: אשרקה להם ואקבצם כי פדיתים ורבבו כמו רבו, כמו צאן, כרביבים.

על יד רביבים ושעירים אלו, שעיקר פירושם כבשים לבנים ושעירי עזים שחורים, ככינוי לעננים לבנים ושחורים. בפי רועי הצאן שראו גם את השמים בדימוי לעולםם שבארץ, בא גם הטר. והנה גם כאן אין להתעלם מן האפשרות שגם טר זה לא נקרא בשמו אלא משום שראו בו, בשכבת ענן לבן זה ששקע לארץ, דמות טלה או טלאים לבנים ודקים. ואין לטעון כי "שורש" מלה זו, טלה, טליא, הוא טלה או טלי ולא טלל, כבמלת טל; כי א) אין "השורש" אלא הפשטת מדקדקים מן המלים וצורותיהן הקיימות בלשון באמת, ודווקא המלים הקצרות הקדומות באות ב"שרשים" שונים, וגם רביב מכאן ורבו מכאן אפשר לחלק לשני השרשים רבב וגם רבה, רבי, המשמשים זה על יד זה; ב) דווקא הגה הלמ"ד הוא הניתן על פי מבטאו להרחבה ביו"ד בכלל הלהגות וגם בשמית, כדוגמת ליל, לילה על יד ליליא בארמית וכדומה, ומובנת גם צורת חיבה טליא על יד צורה קדומה טל לפי עצם הוראותיה של מלה זו.

ב. לילי רביעיות ולילי שבתות

בכמה מקומות בתלמוד ובמדרשים מצורפים יחד שני הביטויים (לילי) רביעיות ולילי שבתות והמסורת הפרשנית מבינה לילי רביעיות אלו, בהקבלה גמורה אל לילי שבתות במשמעות של ערבי יום ד' בשבוע. וזאת על אף הקושי שבלשון, שהרי אין כל סיבה לראות את היום הרביעי כנקבה, רביעית ולא רביעי; ומצד העניין תמוה הוא ביותר, למה זכה יום רביעי זה לעמדה מיוחדת, שאיננה לכל יום חוץ אחר בשבוע. ואולם למעשה כל ההבנה הזאת, כאילו כוונת הביטוי ליום הרביעי בשבוע, טעות היא. טעות מעניינת מאוד, שלא קשה לעמוד עליה ועל מקורה.

בשני עניינים בא רביעית זו במקורות. ראשונה בעניין הגשמים בעתם. והלמשל לשון הספרא:

ונתתי גשמיכם בעתם — ברביעיות, אתה אומר ברביעיות או אינו אלא

בערבי שבתות. אמרו אפילו שנים כשני אליהו וגשמים יורדים בערבי שבתות, אינו אלא סימן קללה. הא מה אני מקיים ונתתי גשמיכם בעתם, ברביעיות. מעשה בימי הורדוס שהיו גשמים יורדים בליליות, בשחרית זרחה חמה ונשבה הרוח ונתנגבה הארץ והפועלים יוצאים למלאכתם ויודעים שמעשיהם לשם שמים. ונתתי גשמיכם בעתם. בלילות שבתות. מעשה בימי שמעון בן שטח בימי שלמצו המלכה שהיו גשמים יורדים מלילי שבת ללילי שבת עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים, ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם חכמים והניחום לדורות הבאים, להודיע כמה חטא גורם, לקיים מה שנאמר (15) עוונותיכם הטו אלה וחטאותיכם (הסתירו פנים מכם משמוע) מנעו הטוב מכם (16).

ומעין זה מובאים הדברים בויקרא רבה:

ד"א ונתתי גשמיכם בעתם, ברביעית. אתה אומר ברביעית או אינו אלא בערבי שבתות, אמרו אפי' שנים כשני אליהו והגשמים יורדין בערבי שבתות אינן אלא סימן קללה. הא מה אני מקיים ונתתי גשמיכם בעתם, ברביעית. ד"א ונתתי גשמיכם בעתם, בלילות. בימי הורדוס המלך היו גשמים יורדין בלילות, בשחרית נשבה הרוח, נתפזרו העבים, זרחה החמה, נתנגבה הארץ והיו פועלים יוצאים ועוסקים במלאכתם ויודעין שרצון אביהם שבשמים מעשיהם. ד"א ונתתי גשמיכם בעתם — בלילי שבתות. מעשה בימי שמעון בן שטח ובימי שלמצו המלכה, שהיו גשמים יורדים בלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני הזתים ועדשים כדינרי זהב וצברו מהם חכמים והניחו לדורות הבאים, להודיע כמה חטאים גורם, לקיים מה שנא' (ירמיה ה) עוונותיכם הטו אלה וחטאותיכם מנעו הטוב מכם (17).

והנה בדברים אלו, הבאים בנוסחם המתוקן ביותר בויקרא רבה, לא כתוב לילי רביעיות או ערבי רביעיות, אלא רביעית או רביעיות בלבד, ואין הדברים קשורים כלל וכלל בלילי או ערבי השבתות, שנזכרו אך בפירוש אחר של הכתוב, הבא בניגוד לפירוש הראשון: גשמים בעתם — ברביעית או ברביעיות. ועל כן אין כל סיבה, להוציא את הכתוב כאן ממשוטו. מה גשמים בעתם, גשמים בעונות הקבועות לגשמים, בשתי הרביעיות, רביעה ראשונה ושנייה, ביורה ובמלקוש. ורק כדי ללמוד עוד דבר נוסף מן הפסוק באות יתר הדרשות: בלילות, כדי שלא יפיע הגשם את הפועלים מעבודתם; בלילי שבתות, בשעה שאין בני אדם מצויים בדרכים. אין רביעיות או רביעית אלא רביעות הגשם. כאן אין כל זכר ליום רביעי שבשבוע, וזאת התשובה הפשוטה לתמיהת הראב"ד בפירושו לספרא: ויום ד' לא ידעתי מאי טעמא קרי ליה בעתו טפי מיום ראשון ושני ושלישי.

והנה בבבלי מובאים אותם הדברים אך בצורה לקויה במקצת, בלשון זו:

דבר אחר בעתם — בלילי (18) רביעיות ובלילי שבתות שכן מצינו בימי שמעון בן שטח שירדו להם גשמים בלילי רביעיות ובלילי שבתות עד שנעשו חטים ככליות ושעורים כגרעיני זיתים ועדשים כדינרי זהב וצררו מהם דוגמא לדורות, להודיע כמה החטא גורם שנאמר עוונותיכם הטו אלה וחטאתיכם מנעו הטוב מכם וכן מצינו בימי הורדוס שהיו עוסקים בבנין בהמ"ק והיו יורדים גשמים

(15) ירמ' ה', כ"ה. (16) בחוקתי ראש פרק א'.

(17) ויק"ר ל"ה. (18) אך עיין בהמשך.

בלילה, למחר נשבה הרוח ונתפזרו העבים וזרחה החמה ויצאו העם למלאכתם וידעו שמלאכת שמים בידיהם (19).

ברור הדבר, שכאן נצטרפו הדרשות השונות, שהובאו בספרא ובמדרש רבה כל אחת לחוד: או ברביעיות, או בלילי שבת, או בשבתות, לדרשה אחת, וכך נולדה הנוסחה שלפנינו; ואפילו בנוסחה זו אפשר להכיר שאין לילי רביעיות צירוף מקורי, שכן הנוסחה במקום זה בכתב יד מינכן (20): בימי רביעיות. אבל, איך שנגרוס, גם כאן אין הכוונה ליום זה או זה בשבוע, אלא שירדו הגשמים בעונתם, בעונת הגשמים, ברביעית — ואפילו אז בלילות, לבל יפריעו בעבודת האדם, ועד כמה שאפשר בלילי שבתות דווקא, כשאינו בני אדם יוצאים לדרך. רק כך מובנים הדברים בהבנה הגיונית.

ואמנם בדרשות האחרות נדחה פירוש זה, שירדו הגשמים בלילי שבת דווקא, אף על פי שאין בזה הפרעה לאדם, מטעם זה שאין גשם בשבת אלא סימן קללה. ושוב מובא עניין לילי רביעיות בקשר עם השדה אגרת בת מחלת. בבבלי פסחים נאמר:

אל תצא יחידי בלילה, דתניא: לא יצא יחידי בלילה לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, מפני שאגרת בת מחלת היא ושמונה עשרה רבוא של מלאכי חבלה יוצאין, וכל אחד ואחד יש לו רשות לחבל בפני עצמו. מעיקרא הו שכיחי כולי יומא; זמנא חדא פגעה ברבי חנינא בן דוסא, אמרה ליה: אי לאו דמכרזן עלך ברקיע הזהרו בחנינא ובתורתו, סכנתך. אמר ליה: אי חשיבנא ברקיע, גוזר אני עליך שלא תעבורי ביישוב לעולם. אמרה ליה: במטותא מינך, שבק ליה לילי שבתות ולילי רביעיות. (21)

אבל גם כאן אין לילי רביעיות אלא הלילות, הערבים, שבימות הגשמים, ולא לילות של יום רביעי. רבי חנינא בן דוסא רוצה לצמצם את נזק השדה ושל מלאכי החבלה לאותו זמן, שאין בני אדם מצויים בדרכים. ומתי אין אדם יוצא מביתו? בלילות הגשמים, מפני הגשמים, ובלילי שבתות, הואיל והוא יושב בסעודת ליל שבת בביתו (22).

ותמוה מאוד, שלא הוכר דבר פשוט וברור כזה, עד שטפלו על ערב יום רביעי עליית שקר, כאילו הוא המוסגר לשלטון השדים. לא כך הדבר, אלא שלטון השדים הוא בזמן החושך והאפלה, ואין לך לילות אפלים יותר מלילות הגשמים, שהשמים מכוסים בהם בעבים. וכדאי לעקור טעות זו מלשוננו ומפירוש המקורות.

19) תענית כ"ג, ע"א.

20) עיין בדקדוקי סופרים. (21) פס' קי"ב ע"ב.

22) על דברים אלו מיוסד גם מה שנאמר בקיצור לפני כן (פסחים קי"ב ע"א) בברייתא: ח"ו

לא ישתה אדם מים לא בלילי רביעיות ולא בלילי שבתות, ואם שתה דמו בראשו מפני סכנה, מא סכנה רוח רעה. וגם כאן כוונת המקור הראשון: בלילי גשמים, ולא בלילי יום ד' שבשבוע.